

УДК 82.0

Н.І. Голубінка

**ЖАНР ЛІТЕРАТУРНОГО ПОРТРЕТА В КРИТИЦІ
МИКОЛИ ЄВШАНА**

Якщо предметом рецензування є конкретний витвір мистецтва, то індивідуальність художника, його творча постать відображені власне у цьому жанрі – у “творчому портреті”, у монографічно-портретній характеристиці діяльності митця. Цей жанр – один з найпопулярніших у літературно-художній критиці. Достатньо проглянути список книг з літературної критики, літературознавства, мистецтвознавства, опублікованих останнім часом. Популярний цей жанр і в періодиці.

У системі різновидів жанру можливий досить широкий діапазон – від зосередження читача на творчих проблемах до белетризованих подробиць і фактів біографії. Однак за будь-яких обставин важливо виявити своєрідність світовідчуття і творчої манери письменника. Такий ракурс у розмові про визначного митця (письменника, поета) створює особливу спроможність презентувати читачеві природну багатогранність літератури.

Об'єктом критичного аналізу в літературному портреті є реальна людина, її характер, творчість, духовна сутність. Завдання критика – дати характеристику письменника в органічній єдності його особистості і творчості [5].

Творча постать письменника вимальовується в усій її реальній багатогранності, діалектичному розвитку. Значну увагу приділяють контекстові (соціально-політичному, літературному), виявляють ті риси епохи, які стали вирішальними у формуванні художнього світогляду і творчості письменника. Критик намагається зрозуміти особистість письменника через його епоху. Так, Євшан у статті «Микола Ленав» дав характеристику життєвого шляху поета, сповненого трагічних протиріч і подій, а джерела всіх його нещасть він знаходить у тих реаліях, що його оточують. «Над його життям простяглася неначе якась ворожа рука, яка все пхала його, неначе на Голгофу. Він не тільки що мусів перейти тяжку школу життя, але був виставлений на жертву страшним сумнівам, мусів боротися проти найлютіших демонів, що хотіли знищити в зароді найлютішу віру» [5, с.395].

На відміну від нарису, критичної монографії літературний портрет не претендує на всебічний аналіз творчості письменника, на глибоке дослідження його морально-психологічного стану, подробиць і психологічних тонкощів. Розглядаючи творчість Василя Стефаника, Євшан звертає особливу увагу на один, на його думку найважливіший, аспект його стилю – трагізм. «Стефанік не оповідає, не пише про життя – він подає нам саму його драму. Звідси, з того об'єктивізму, з того злиття з об'єктом творчості йде той питомий, глибокий трагізм сам в собі...» [5, с. 395].

А на відміну від мемуарів літературний портрет не прагне до художнього відтворення письменницького образу, до такого відтворення, що не використовує для цього наукового аналізу. Літературний портрет у Євшана – жанр синтетичний, для нього притаманне поєднання елементів мемуарного і літературно-критичного жанрів (проблемної статті, огляду, рецензії). У кожному портреті, незалежно від того, який матеріал використано для написання: творчість письменника, його життєпис, спогади і листи – біографічного матеріалу, як правило, немає, є лише поодинокі події, інколи окремі риси характеру, уподобання, якщо це в якийсь спосіб впливає на творчість автора.

Аналізуючи творчість Лесі Українки, Євшан звертає увагу читачів на те, що вона "...належить до тих постатей в літературі, які поза своєю творчою діяльністю, не мають своєї "біографії". Їх особа стоїть неначе в віддаленні, вони не стараються зацікавити публіки собою, не лише не роблять шуму своєю особою, але навіть ховають її перед широким загалом. Їх життя тихе, без ярих виступів, інтимне. В їх творчості – вся їх біографія, тут вони концентрують своє духовне життя" [10, с. 160].

Цікаво, що в усіх статтях про Лесю Українку, Євшан визначав "позитивний характер" її індивідуалізму. Сильний, ніщепанський тип творця, індивідуалізм, для якого найважливіше боротьба, протест, сила. "І творчість Лесі Українки має тому свій стиль, зовсім окрему фізіономію, по якій відразу її пізнаємо. Інтелект, поетична інтуїція, глибока ніжність жіночої психіки, сильна творча воля, орлиний лет душі, яка вміє відмежувати себе від життєвої торгової і без галасу творити собі високохудожні образи, творити в собі образ вищої людини, вільної людини, – оте все сплелось в творчості Лесі Українки в одну гармонійну цілість" [5, с. 165].

Подібно до того, як художник з окремих штрихів створює картину, портрет, так і Євшан з фрагментів спогадів, деталей біографії, авторських роздумів вимальовує образ письменника. Вміння узагальнити найрізноманітніші враження визначає майстерність Євшана як критика.

Рецепція Шевченка в українській літературі, на думку С. Павличко, завжди була чимось ширшим за просто рецепцію найвидатнішого майстра. Євшан вважає, що Шевченко не прочитаний і не проаналізований об'єктивно, що для того, щоб оцінити справжнього Шевченка, треба зруйнувати його народницький культ, який не лише спотворює поета, а й служить моделлю для створення інших, дрібніших культів. І проголошує свій, на його погляд, об'єктивний аналіз творчості поета. Проте сам не аналізує його текстів, пропонуючи натомість ніщепанські роздуми на тему індивідуальності генія та його психології [5, с.31].

Сприймаючи мистецтво як святість, Євшан пише, що у момент творчого піднесення людина стає віч-на-віч із вічністю "...і чує себе винесеною на таку висоту, з якої починає дивитися на світ іншими очима, розуміти загадки і тайни його" [5, с.25]. А тому Шевченко, як і генії інших народів, був посередником між

читачами і вищим божеством, і душа Шевченкова "...світить крізь теміль ночі своєю великою і болісною тугою за Богом, котрому хотів зробити місце в житті, і своєю жертвою для того ідеалу, в який сам вірив і просив нас вірити" [5, с.30]. Шевченко, зауважує Євшан, переймає і пропускає через себе всі образи своєї поезії, всі образи реальності, його творчість стає зрозумілою для читача тільки тоді, коли дивитись на неї під кутом поетового життя. "Вона не є сферою, окремою для себе, замкненою в самій собі, а все опирається, виростає і тісно в'яжеться з долею та характером самого поета" [5, с.113].

Микола Євшан одним з перших в українському шевченкознавстві ставив проблему своєрідності естетики Т. Шевченка і її вихідним пунктом вважав не готові естетичні доктрини, а несвідомий потяг поета до прекрасного, його подив перед божественними творами природи [2, с.23].

Працюючи над літературним портретом Шевченка, Євшан відштовхується від образів, створених поетом. Світогляд Шевченка ніби реконструюється на матеріалі його художніх творів, через творчість розкриваються морально-психологічний склад і особливості характеру.

Яскраво виражений індивідуалізований характер має форма викладу. Сам жанр передбачає розкутість, повну свободу, тому думка критика асоціативна, пластична, емоційна; немає хронологічно чіткої послідовності викладу, який може розмежовуватись історичними екскурсами, нарисами із сучасного життя, ліричними відступами, публіцистичними оглядами, розробкою теоретичних проблем.

Про те, що в літературному портреті більше "літератури", "мистецтва", ніж в інших жанрах критичних виступів, свідчить поєднання в його мові елементів наукового та художнього стилів: широке використання метафор, образність, асоціативність, особлива система лексичних і синтаксичних засобів.

Однак літературний портрет у критиці, пов'язаний з відкриттям та утвердженням художніх цінностей, містить у собі ті якості, які характеризують літературну критику. Він передбачає не тільки дослідження літератури, а й активний вплив на неї, на формування літературних смаків і національно-естетичної свідомості читача. Тому критик звертається до читачів, апелює до суспільної думки епохи. Мотиви звернення до творчості пись-

менника найрізноманітніші – ювілей [5, с. 33–45], смерть [5, с. 164–166], [5, с. 166–168], полеміка в критиці [5, с. 119–123] та ін.

Суспільна думка про письменника ще могла не скластися, або бути надто суперечливою, тому портрет у критиці – це боротьба за автора, за його творчість. Головне виявити роль і значення письменника для сучасної епохи, накреслити проблеми подальшого вивчення. І тоді літературний портрет набуває концептуального характеру і виконує методологічну функцію стосовно подальшого дослідження творчості митця [6, с. 85].

Особливо показовим щодо цього є низка літературно-критичних статей про Лесю Українку та Ольгу Кобилянську, яких Микола Євшан, на відміну від І. Франка, розглядав у контексті європейського модернізму, намагаючись подолати стереотип, нав'язаний поважним літературним метром.

Визначивши Лесю Українку “одиноким мужчиною на всю новочасну соборну Україну” [11, с. 270–271], Франко спрямував рецепцію її творчості у відповідне русло: “Все і всюди поезія – слуга життєвих потреб, слуга того вищого ідейного порядку, що веде людей до поступу, до поправи їх долі” [11, с. 369]. Стримано висловлювався Франко про твори О. Кобилянської. У листі до Ватрослава Ягича від 29 вересня 1905 р. він начебто хвалить Кобилянську, однак в його оцінці переважає негативізм: помічає насамперед недоліки, стародівочий сентиментальний стиль, претензійність, багатослів'я, неприродність. А на похвалу заслуговують лише описи побуту та природи. На жаль, Франко розглядає і Лесю Українку, і Ольгу Кобилянську не в контексті української прози чи взагалі літератури, а оцінює їх лише на тлі українських письменниць, яких на цей час не так багато: Пчілка, Кобринська, Гриневичева, Русова [10, с. 68].

Натомість Євшан поезію Лесі Українки визначає найсильнішим висловом нової національної душі. Як видно з його аналізу, цінує Лесю Українку не за народницьку поезію, а за драматургію, де саме й виявилися її індивідуалістичні принципи, життєві ідеали та “апеляція до сучасності” [10, с. 136], за драматургію, з приводу якої Франко зауважив, що вона до її здобутків не належить [11].

У творчості Ольги Кобилянської Євшан передусім аналізує її “Людину”, “Царівну”, “Valse Melancholique”, тобто твори, що їх зігнував Франко. Євшан зауважує в них перевагу артистичного змісту, перебування у вищих сферах, високо настроєну

струну її творчості, що не є ні додатком, ні приправою до тих образів дійсності, які малює авторка, ні патетичною фразеологією сучасних письменників, а конечною потребою душі, яка сумує і гине, коли потрапляє в інше повітря [5, с. 200]. У такому ж ключі оцінюють творчість Лесі Українки та Ольги Кобилянської М. Зеров, С. Павличко, В. Агеєва, Н. Зборовська, Т. Гундорова.

Жанр літературного портрета в творчій спадщині Миколи Євшана відзначається оригінальністю підходу до аналізу творчості письменників. У Євшановій портретній галереї чітко окреслені силуетки представників молодого покоління тогочасної української літератури, запропонована широка літературна панорама “чужих літератур”. Звернення Миколи Євшана до світової літератури не є випадковістю – у ньому закладена провідна настанова культурно-національних змагань критика: історико-культурний досвід світових цивілізацій цінний не тільки сам у собі – він може стати важливим чинником розв’язання проблем, що постають перед українською культурою [9]. Орієнтація на провідні явища розвинених європейських літератур підказувала, якими шляхами може піти рідне письменство, виявляла підтекст для розуміння творчих шукань українських митців.

1. Агеєва В. Поетеса зламу століть. К., 1999.
2. Гнатюк М. Критик, що поміняв перо на зброю. Львів, 1995.
3. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо. К., 2000.
4. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. Львів, 1997.
5. Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика. К., 1998.
6. Жанры русской художественной критики 70–80-х годов XIX века. Казань, 1991.
7. Зборовська Н. Пришестя вічності. К., 2000.
8. Зеров М. Леся Українка/ Зеров М. Твори: У 2 т. К., 1990. Т.2. С.359–401.
9. Корбич Т. Журнал “Літературно-Науковий Вістник” львівського періоду (1898–1906). К., 1999.
10. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. К., 1997.
11. Франко І. Твори: В 50 т. К., Т.31.